

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԿԱՐԼՕ ՍՖՈՐՅԱ, «Եւրոպայի Բռնատիրութիւնները»

Աւստրիական վերջին դէպքերը բազմադրին շարքը եւրոպական բռնատիրութիւնների, որոնց ծագման, բնութագրման եւ շնչութեան է նւերած նախաֆաշիստ Իտալիոյ արտաքին գործոց նախարար կոմս Սֆորցայի այս գիրքը: Աղատականութեան իտալացի այս ներկայացուցիչը շատ հետաքրքիր եւ հրամուս կերպով է պատասխանում իր իսկ դրած հարցումներին:—

1) Ինչո՞ւ պատերազմը իր հետ բերեց բռնատիրութիւնների համաճարակ:

2) Երեւոյթը տեւական զարգացման բնոյթ ունի, թէ անցողական է:

3) Պատմութիւնը եւ ընկերային պատճառները զանազան բռնատիրութիւններ:

4) Ի՞նչ է ընդհանուրը եւրոպական բռնատիրութիւնների մէջ:

5) Ինչպէ՞ս է տրամադրութիւնները համը դարձած զանգաճների:

Այս հարցերին պատասխանելու համար, Սֆորցան ներկայացնում է իտալական, ռուսական, հունգարական, իւգոսլաւ, լեհ, թիւրք եւ սղանական բռնատիրութիւնները, ինչպէս նաեւ դերման հիտլերականութիւնը: Գրախօսականի նեղ սահմաններում մենք առաջ կը բերենք միայն Սֆորցայի կարծիքը ռուս եւ թիւրք բռնատիրութիւնների մասին, որոնք մասնաւորապէս հետաքրքրական են մեզի համար:

«Ռուսաստանը, ասում է Սֆորցան, միշտ տարբեր էր, քան թէ Եւրոպայի միւս երկրները: Նաեւ իր յեղափոխութիւնը եւ իր խորհրդային բռնատիրութիւնը տարբեր են միւս յեղափոխութիւն-

ներից եւ բռնատիրութիւններից: Ճեղք, աշխարհազրական դիրքը, թաթարական գերիշխանութիւնը միացած երկարամեայ ստրկութեան՝ հիմնական պատճառներն են տարբերութեան: Առաջ միապետութիւն էր եւ ոստիկանական պետութիւն: Հակառակ իր այսօրւայ կարմիր կնիքին ուստական հին պատմութիւնը գնում է իր ուղիով: Ֆրանսական եւ անգլիական յեղափոխութիւնների մէջ մէկ յեղափոխական խմբակի մոլեռանդութիւնը յաջողեց իրենց դադարները զանգաճներին սրսկել, իսկ «Կրեմլը ուշադրութեան արժանի դարձաւ, երբ որ անյետեղ մի Լենին կամ Նոյն իսկ Տրոցկի նստու: Ռուսիոյ այժմեան տէրերը միայն կարող են ամէն տեսակ ստրկանական միջոցներով աքսորել կամ բանտարկել իրենց հակառակորդներին: Մտքի տեսակէտից սակայն ներանք ամենափոքր հետաքրքրութեան իսկ արժանի չեն»:

Ապա Սֆորցան համայնալար կուսակցութեան մասին տալիս է թւեր աղացուցանելու համար, նրա աննշան փորձաքննութիւն լինելը, իսկ Մոսկւայի եւ Պետրոգրադի բանւորների խորհրդային իշխանութեան կողմնակից լինելը բացառուում է ռուսական միասնիցիզմով եւ կրօնական ձգտումով, «թէ եւ այդ օտարօրի թւայ մի երկրի համար, ուր Մարքսի պատմական մատերիալիզմը պաշտօնական ճշմարտութիւն է»: Սֆորցան իր անձնական տպաւորութիւնների վրա հիմնելով պնդում է, որ «ռուս միտաբնականութիւնը ռուս հոգին մղում է զրկանքների», ուստի երբ հաւա-

տում են, որ «իրենք իրենց վրա են վերցնում ցաւերի բեռը, որպէսզի իրենց որդիները բախտաւոր լինեն»։ Նըրանց թւում է, թէ «իրենք ուղի են պատրաստում նոր բախտաւոր մարդկութեան համար»։ Նոյնպէս կրօնական միտաբեւեռները են հնդամեակը, որ ինքնին, ըստ Սֆորցայի, «ամերիկեան տընտեսական վերականգման ծրագրի ծուռ հայելին է անյաջող պատճէնն է»։ «Երբ որ ես, զբում է Սֆորցան, Ռուսաստան այցելեցի, վկայ եղայ մի նոր կրօնի զարգացման՝ կէսը քարոզ, կէսը առեւտուր (բիզնէս), բայց եւ այնպէս կրօն։ Մեր կոյր լինելը արդիւում է հասկանալ որ Ռուսաստանի դէպքերը հիմնովին կրօնական բնոյթ ունեն, ուրիշ խնդիր է թէ որքան տեւական է լինելու»։ Եթէ մենք կարծում ենք, որ կոմունիզմը վերացրել է ազատութեան եւ կենսունակութեան էութիւնը, չպէտք է մոռանանք, որ նոյնը տեղի է ունեցել եւ ուրիշ կրօնների ծագման ժամանակ։ Երբ որ ասում է, թէ կոմունիզմը հիմնւել է բռնութեամբ մոլեռանդ փոքրամասնութեան կողմից, այդ նշանակում է, որ նա ոչ թէ քաղաքական կուսակցութիւն է, այլ աղանդ, եւ որ լենինը իր մէջ շատ աւելի մեծ չափով ունի Մոսկովից, քան Դանտոնից կամ Մարատից։

Խ որ էր դ ային իշխանութեան եւ գիւղացիների յարաբերութիւններն են հիմքը ռուսական դէպքերի։ Հացի խնդիրն է հիմնականը։ Գիւղացիները հողի համար պայքարեցին եւ ոչ թէ լենինի զաղափարների։ Գիւղացիների հոգեբանութիւնն է՝ «մեղ պատկանում է հողը, իսկ հունձքը ձեզ, մենք ցանենք, իսկ դուք հնձէք»։ Եւ զաղարեցին ցանել։ Հետեւանքը եղաւ 1921-ի սովը։ Նոյն վիճակն է եւ այժմ։

Հետաքրքիր է գիւղացիական համայնացման «կոլտոյները» քաղաքականութեան բացատրութիւնը։ Կոլտոյների բռնի ստեղծումը երկարօրէն եւ համո-

ղեցուցիչ կերպով բացատրում է խորհրդային իշխանութեան վճարումներով արտասահմանին. կոլտոյը միջոց է արտասահմանի պարտքի փոխարէն վճարելիք գիւղական արտադրութիւնը արտօրէն ձեռք ձգելու։ Եւ եղբակացը նում է։ «Մեղ համար, որ կասկածով ենք վերաբերում թէ բոլշեւիկ եւ թէ հակաբոլշեւիկ վիճակագրութեան, հերիք է միայն այն փաստը, որ համայնացման տոկոսը իջաւ 10-ի, հէնց որ Ստալինը գիւղացիներին թոյլատրեց դուրս գալ կոլտոյներից»։

Որո՞նք են հնդամեակի հետեւանքները, ըստ Սֆորցայի. «գիւղատնտեսութեւնը քաղաքական պայքարի սրումը, քաղաքի եւ գիւղի միջեւ»։ «Շատ ընկերվարականներ», գրում է Սֆորցան, երեւի ի նկատի ունենալով բոլշեւիկացիներին, «օրինակ են բերում Մոսկովեան պատմութիւնից, թէ, թէեւ Պետրոս Մեծը շատ մեծ զոհերով հիմնեց Պետերբուրգը բ ա յ ց եւ այնպէս տեւական կառուցում էր այդ։ Հնդամեակը, ըստ Սֆորցայի, «Ստալինի կառուցածքը» հիմնւած է աղքատացած եւ ուժգամ ժողովրդի վրա, եւ հետագայ սերունդները հազիւ թէ օգուտ ունենան նրանից։ Հաստատ կարելի է առիւթ, որ շահը համեմատած զոհերի հետ չնչին է։ Եւ մտածում եմ, թէ ինչ վրտանդաւոր ձեւ սխտի առնի ընդհանուր ստրկացումը, որ ամենապատ տեսակի բարոյական անկում է ամբողջ ռուս ժողովուրդի համար»։

Միտաբայից գատ խորհրդային բընաւորութիւնը միայն երկու դէնք ունի՝ «ահարելումը եւ բռնութիւնը»։ «Ռուսների մեծ մասը երբեք ազատութիւն չի տեսել։ Տխուր փաստ է, որ նաեւ այսօր նրանք ոչ զգում են ազատութեան պակասը, ոչ էլ դնահատում են»։

«Պիտի յաջողի» հնդամեակը թէ ոչ։ Սֆորցան պատասխանում է՝ «Հաւանաբար խորհուրդները եւ նրանցով հիւ-

ցողները պիտի պնդեն, թէ ծրագրերը իրականացած է, եւ արտաքուստ, տասադիւրէն թերեւ, այլան էլ անճիշտ չլինի: Բայց հնգամեակից յետոյ Ռուսաստանը կը լինի աւելի աղքատ, աւելի սոված եւ աւելի ընկած»:

Սփորցալի ընդհանուր եզրակացութիւնն է. «Եթէ ինձ հարցնեն, իբրեւ լուլչեւիզմի հակառակորդի, թէ օգտաւէտ որեւէ բան պիտի ծնի՞ համայնավար փորձից Ռուսաստանում, ես կը պատասխանեմ, թէ Հոռոմի անկումը առաւելութիւն էր եւ ինչ օգուտ ունեցաւ: Կարելի է միայն այսօրեան ասել, որ Հոռոմը անկումի մղեց ազատագրական այն զգացումը, որը ոգիներին ներարկեց քրիստոնէութեան յեղափոխութիւնը, եւ դժուար է նախատեսել, թէ ինչպէ՞ս համայնական ստրկութիւնը, որ հոգեբանօրէն եւ բարոյականօրէն սպառնում է Ռուսաստանին, պիտի տայ ոգիներին այն ուղղութիւնը, ինչ որ յաջողեց քրիստոնէայ յեղափոխութեանը Հոռոմում: Եթէ այդ չեղաւ, մնացածը փոշի է եւ մոխիր»:

Սփորցալի արտայայտած տեսակէտները, բացի դատողութիւններէց հնգամեակի մասին, ի հարկէ, վիճելի են: Բայց նշանակալիցը այն է, որ եւրոպական ազատականութիւնը հետզհետէ սկսում է ճանաչել բոլչեւիզմը եւ նորան այլեւս չի պանծացնում, իբրեւ ցարական մտրակը վերացնողի, այլ նոր աւելի սոսկալի մտրակ է տեսնում նրա մէջ: Յարական մտրակը նետողները բոլչեւիկներին հետ չեն, այլ նրանց դէմ են:

Սփորցան յատուկ դիւելս է նւիրել «Խորհրդային իմպերիալիզմին»: Նիւթը արտաքին քաղաքականութեան է վերաբերում, քան թէ միւս առարկաներում, Այս դիւելը արժանի է, որ ամբողջութեամբ առաջ բերւի, բայց տեղը եւ գրախօսական նեղ սահմանները արգիլում են այդ: Հետաքրքրողները, բացի

գերմաներէնից, Սփորցիայի հատորը կը դանեն նաեւ անգլիերէն թարգմանութեամբ, «European Dictatorship»): Խորհուրդների արտաքին քաղաքականութիւնը միացնում է «յեղափոխական ոգին հին ցարական դիւանապետութեան նպատակներին», ինչպէս եւ առաջ: «Նաեւ Խորհրդային Ռուսիան Ասիայում է յաջողութիւններ փնտրում, երբ որ եւրոպայում անյաջողութեան է հանդիպում»:

Սփորցան ճամբորդել է Մոնկոլիա, Մանջուրիա, եւ նրա նկարագրութիւնը սուսական թափանցման հին ուղիների հասկանալի է դարձնում Ճապոնի քայլերը Մանջուրիայում: Մօտից դիտել է նաեւ բոլչեւիկեան ջանքերը Չինաստանում: Նրա եզրակացութիւնն է. «Ռուսաստանը, լինի սպիտակ թէ կարմիր, նոյնպէս ստանաւ է չինացիներէց, ինչպէս եւ բոլոր եւրոպացիները: Ստալինի կարմիր զործավարները Չինաստանում, իրենք էլ չգիտակցելով, թափառում են հին ցարական զորավարների եւ զենապանների հետքերով»: Այս գիտակցութիւնը մենք ունենք բոլչեւիկեան յեղափոխութեան հէնց առաջին օրից:

Բոլորովին տարբեր է թիւրք բռնատիրութեան գնահատութիւնը: «Յետպատերազմեան բռնապետութիւնների մէջ, գրում է Սփորցան, թուում է թէ միայն Մուսթաֆա Քէմալն է ամենայաջողալը, սոսնազն գէթ մինչեւ այժմ: Թիւրք ազգայնական շարժման հիմքը դրւել է 1909-ին Սեւանիկում Ջիաբէյ անունով տիւրքանակերացի մի թիւրքի կողմից»: Բոսնիան եւ բալկանեան պատերազմը տարածեցին այդ շարժումը, իսկ «Դաշնակիցների եւ Վիլսոնի մեծագոյն սխալը՝ յոյների տրւած թոյլութիւնը Չմիւռնա իլինու, լրացրեց պակասը»: Ինքը, Սփորցան դէմ է եղել այդ գործողութեան: «1918-ին, իբրեւ Պոլսոյ

լարձը կոմիսար, փարիզի Չորսի Սոր-
նըդին բազմաթիւ անգամներ բողոքե-
ցի, որովհետեւ այդ մի արիւնավի գոր-
ծողութիւն էր, որից Յունաստանը դուրս
եկաւ մահացու վէրքով: Նման բռնի
փոփոխութիւն կարող էին անել, նրանք,
ովքեր չէին տեսնում վարագոյրի ե-
տեւը: Յունաստանի ճակատագիրը կըն-
քւած էր այն օրը, երբ որ փայլող Ա-
թէնքը տենդի մէջ էր, թէ՛ հէլէնա-
կան դքսներն արդէն պարզւել են Չմի-
նիայի պատերի վրա»: Այս Սֆորցան
անում է ծանօթ պատմութիւնը միւլի
շարժման կազմակերպման: Սան-Ռէմօի
խորհրդաժողովի նախօրէին լորդ Քըր-
զընը ասաւ՝ «Քէմալի իրական ոյժը
գերազանատուում է, նա կարեւոր դուր-
ծօն չէ, ինչպէս ոմանք կարծում են»:
«Ոմանք»-ը վերաբերում էր ինձ. ես
ձգտում էի խաղաղ քաղաքականու-
թեան թիւրքիոյ հանդէպ: Աւելի վատահ
էր Լոյդ Չորը Սան-Ռէմօից յետոյ,
յուսիսին, երբ իր Լոնդոնի հանդիսա-
ւոր ճառում յայտնեց, թէ միայն Յու-
նաստանը մենակ ընդունակ է թիւրք կա-
ռավարութիւնը «լուծել»: Նոյնը Բուլո-
նի, Սպայի եւ Լոնդոնի խորհրդաժողով-
ներում:

«1921-ի ամառը յոյները գրաւեցին Ա-
ֆիօն-Գարաշիսար եւ Քէօթահիան: Նը-
րանց ճակատը մի տարի մնաց կանդ-
նած, աւելի ճիշտ ասած, Քէմալը վըս-
տահութիւն ունեցաւ սպասել, մի վըս-
տահութիւն, որը աւելի հազարգիւտ էր
քան թէ յարձակման վստահութիւնը:
Վերջապէս, երբ զգաց, որ զինւած ու
պատրաստ է, անցաւ յարձակման»: Մը-
նացածը հայ ընթերցողներին յայտնի
է: Բայց Սֆորցան, շատ աւելի տեղե-
եակ է, չի ասում, թէ Քէմալը ո՞րտե-
ղից ստացաւ զէնքն ու վստահութիւնը:
Միայն մէկ զիպածի տաթիւ է մատ-
նանշում իր, այսինքն Խալիլի գերը եւ
կապը Քէմալի հետ: Խալիլի կապը եւ
տպատմութիւնները պետք փախել
էր Բրուսա: Սֆորցան ջանք է թափում

վերջ տալ այդ խնդրին եւ սենսուինե-
րին զրաւել Խալիլի կողմը, «եւ որով-
հետեւ ես վախենում էի, որ թիւրքերը
թէեւ պարտւած էին թւում, բայց կա-
րող էին հակառակ մտքով ազդել սե-
նսուինների փախած պետի վրա, տեղե-
կացրի Քէմալին եւ իր ընկերներին բա-
նակցութիւններէս մասին: Նրանք ինձ
հետեւեալ պատասխանը ուղարկեցին.
«Թրքական տիրապետութեան պահպա-
նումը արարների վրա պատճառն էր
մեր անկման: Մենք նրանց մասին լսել
իսկ չենք ուզում: Կարող էք ձեր յա-
րարկութիւնները կարգադրել, ինչպէս
որ ուզում էք»:

Այս դէպքը հիմք ընդունելով Սֆոր-
ցան գտնում է, որ Քէմալի յաջողու-
թեան հիմքը այն է, որ յաղթութեան
դէպքում էլ նա հրաժարեց «Ջիհադ»ից
եւ այլեւս թիւրքիոյ համար համաշ-
խարհային քաղաքականութեան դեր չի
ուզում, ինչպէս սուլթանական թիւր-
քիան: Նոր թիւրքիան նայում է դէպի
Փոքր Ասիան եւ ձեռք է քաշել մեծթո-
սիկ հին ծրագիրներից:

Դժուար է այս հատուածի հիման վրա
պնդել, թէ Սֆորցան չի հասկանում
քէմալականութեան էութիւնը, թէ իր-
րեւ խաղաղի պետական մարդ, որ շատ
աւելին գիտէ եւ որի Քէմալը շատ է
պարտական, չի ուզում աւելին ասել:
Յամենայն դէպս, թրքական բռնատի-
րութեան «զրականը» տալով, Սֆորցան
բոլորովին չի քննում թիւրքիոյ ներքին
կեանքի վրա ունեցած անդրադարձու-
մը, ինչ որ անում է միւս երկրների
վերաբերմամբ: Քէմալը համեստ է,
բայց Սֆորցիայի, եւ ազդի ուժերը
չվառնեց, թէեւ մենք դիտենք, որ
Քէմալը Ռուսիոյ հետ յարձակեց Հա-
յաստանի վրա: Պարզ երեւում է, որ
Սֆորցան թիւրքիոյ մասին գրելիս ա-
զատականութիւնը ծախել մի կողմ է
դրել եւ նրա մէջ խօսում է իրաւ քա-
ղաքականութեան որոշ ուղղութեան դի-
ւանագէտը:

Մի ընդհանուր նկատողութիւն եւս. Սփորցիայի Թիւրքիան տարածուած է ծովեղբերից մինչեւ Էնկիւրի, աւելի դէպի արեւելք Սփորցան ոչինչ չի տեսել եւ կարծես թէ նրա համար ոչինչ չի պատահել. Քէմալի իշխանութիւնը ոչ հայկական խնդիր է ունեցել, ոչ քրդական ոչ էլ Մուսուլի հարց: Մի լրան միայն Սփորցան չի հաւատում, այդ էլ, ըստ երեւոյթին, իտալական առեւտրի շահերի տեսակէտից: «Տնտեսական կեանքում, գրում է նա, անուղղելի սխալներ արաւ Քէմալը: Հայերի եւ յոյների դէմ սնուցւած ատելութիւնը ցոյց է տալիս, որ Քէմալի քաղաքականութիւնը տնտեսական մարդում կոյր է եղել: Մուսթաֆա Քէմալը հաւատում էր, թէ հէնց որ օտարները քշեն, բոլոր շահերը պիտի հոսեն Թիւրքերի գրպանը: Նա չհասկացաւ, որ յոյների, հայերի եւ եւրոպական ծագում ունեցող լեւանտինների առեւտրական ուղին հետեւանք է հարիւրաւոր տարիների զարգացման: Էնկիւրիի օտարատեսութիւնը Թիւրքերին թանկ է նստում:

Սփորցան կարծում է, թէ Քէմալի բաբնորոգումները տեւական են եւ ժո-

ղովրդի կողմից ընդունւած: Յատու համակրութիւն ունի նա հանդէպ Քէմալի Թիւրք ժողովրդի: «Թիւրքերի սամկավար ժողովուրդը են», եւ իր ազնոյումը հիմնաւորում է բաւական անուրջ ձեւով, մի անեկղտով, որ պատմել է նրան մեծ վեղիք Ծերիդ փաշայի Գոնիացի մի զիւղացի զաւիս է Պոլիս եւ ուղղակի դնում է պալատ սուլթանի արածութիւն խնդրելու: Գիւղացի մտնում է ներս, որտեղ նստած էր սուլթանը իր վեղիքներով, եւ պարզօրէն հարցնում է, թէ՞ «Հանքինիս իմանդեար» (սորն է ձեռնից սուլթանը):

Եթէ այս հեքիաթը կարող է աշխարհ տեսած Սփորցային համոզել Թիւրք կամ ուրիշ դեմոկրատութեան մէջ, կարելի է ուղղակի արդահատել եւրոպական ա մ ր ո ղ ջ իրազեկութիւն Արեւելքի մասին: Քէմալի միակ սխալը, ըստ Սփորցայի, այն է, ինչպէս է Պետրոս Մեծինը, որ լաւատեսօրէն հաւատում է թէ երկրի պատմութեան ընթացքը կարելի է բռնութեամբ փոխել: Բռնատիրութիւններ խարաղանող հասարակութեան ջատագով է դարձել:

Ն. ԲԱՒԱԼԵԱՆ

Ս. Ա. ԲԱԽՏԻԿԵԱՆ, «Արաքիիր եւ Շրջակայի Գիւղերը»

(Պատմական-ագագրական համառօտ տեսութիւն) Պէյրութ, 1934

Հայաստանը, մասնաւորապէս արեւմտեան Հայաստանը, ազգագրորէն շատ քիչ է ուսումնասիրւած: Մեր անցեալը իր բոլոր կողմերովը այսօր ալ կը մնայ կիսատեսերի մէջ ու մանաւանդ այսօր շատ աւելի դժուար է, աւելի ճիշտը, անկարելի է — այս ուղղութեամբ անթերի կամ նոյն իսկ գոհացուցիչ աշխատանք կատարել:

Երեկ ժողովուրդն ու հայրենիքը կենդանի էին, հարուստ իրենց աւանդութիւններով եւ յիշատակներով, այսօր թրջահալութիւնը թաղւած է իր եր-

կրին տւերակներուն տակ, եւ Թիւրք բարբարոսութիւնը ժողովուրդը բնաջնջելէ յետոյ յամառօրէն ու սիսթեմատիկօրէն կը ջնաջ ջնջել այդ ժողովուրդը յիշեցնող պատմական, գեղարուեստական ու մշակութային ամէն հետք:

Այս աննպաստ պայմանները սակայն պէտք չէ պատճառ ըլլան, որպէսզ մենք ետ կենանք ի գլուխ հանելու այն ինչ որ հնարաւոր է, փրկելու մեր հնաւոր թէ մօտաւոր անցեալէն այն բոլոր ինչ կարելի է փրկել մարդոց